

Дмитро Пузіков - кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України. Коло наукових інтересів: освітньо-педагогічне прогнозування, прогнозування змісту повної загальної середньої освіти, компетентнісний підхід в освіті, освітні інновації, інноваційний розвиток закладу загальної середньої освіти, методика навчання суспільствознавчих дисциплін.

dmitp@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2630-6924>

УДК 373.5.014;303.444:005.412

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-64-72>

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПРОЄКТУВАННЯ ЗМІСТУ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ТА ПРОГНОЗНІ СЦЕНАРІЇ ЙОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто перспективи розвитку змісту вітчизняної повної загальної середньої освіти в умовах російсько-української війни. Автор обґрунтовує необхідність окремих кількісних і якісних змін у цьому змісті, які відповідатимуть актуальним і майбутнім запитам держави і суспільства, що зумовлені війною, перспективами довготривалого військово-політичного, економічного і культурного протистояння російській агресії, необхідністю розвитку української економіки, науки, культури, євроінтеграційними процесами та євроатлантичним співробітництвом України. Виокремлено й описано основні групи чинників впливу на проектування змісту повної загальної середньої освіти в умовах війни, а саме: управлінсько-політичні, науково-технічні, технологічні, військово-технічні, економічні, соціокультурні, військово-патріотичні, освітньо-громадські, міжнародні. На цій основі автор вказує на доцільність окремих змін у змісті повної загальної середньої освіти, що актуалізують процес проектування його в умовах війни.

Презентовано прогностичні сценарії розвитку змісту повної загальної середньої освіти в умовах війни (песимістичний, реалістичний, оптимістичний), в яких ураховано можливі конфігурації кількісних і якісних параметрів чинників впливу на процес проектування означеного змісту. Оптимістичний сценарій передбачає швидке (упродовж 2-3 років) системне оновлення змісту повної загальної середньої освіти відповідно актуальних і перспективних потреб нашої держави і суспільства, зумовлених російсько-українською війною, необхідністю швидкого військового, економічного, наукового, освітнього розвитку України. Утілення цього сценарію стане можливим у разі, якщо: буде прийнято необхідні політичні й управлінські рішення, ухвалено відповідні директивні документи; буде профінансовано конструювання, експериментальну апробацію і впровадження оновленого змісту; наукова й освітня спільноти, громадськість активно залучатимуться до оновлення означеного змісту, висуватимуть освітні ініціативи, обговорюватимуть проекти рішень, пропонуватимуть методичні розробки; буде проаналізовано й ураховано міжнародний досвід, залучено міжнародні освітні ресурси, здійснюватиметься міжнародне освітнє співробітництво з означеної проблеми.

Ключові слова: розвиток змісту освіти; чинники впливу на проектування змісту освіти; сценарії розвитку змісту освіти; повна загальна середня освіта; російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Наслідки військової агресії росії проти України, російсько-української війни позначилися і, на жаль, ще тривалий час позначатимуться на вітчизняній системі освіти. Війна актуалізувала й загострила важливі проблеми, що накопичувалися у сфері освіти, та створила нові. Однією з них є необхідність проектування змісту вітчизняної повної загальної середньої освіти відповідно до освітніх запитів держави і суспільства, що породжені війною.

Розв'язання поставленої проблеми тісно пов'язане з виконанням важливих наукових і практичних завдань. Насамперед, це розвиток теорії навчання й освіти (дидактики), теорії змісту освіти, освітньо-педагогічної прогностики, які утворюють теоретико-методологічні засади дослідження. Прикладне значення цієї проблеми нерозривне із забезпеченням належного внеску вітчизняних шкіл у перемогу України над росією, що передбачає надання здобувачам якісної повної загальної середньої освіти, зміст якої, серед іншого, відповідатиме суспільним вимогам (інформаційним, економічним, науково-технічним, технологічним, соціокультурним тощо), зумовленим війною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема проектування змісту вітчизняної повної загальної середньої освіти відповідно до освітніх запитів держави і суспільства, спричинених війною, є недостатньо вивченою, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Вплив війни на систему освіти, функціонування закладів освіти розглядається в публікаціях багатьох зарубіжних учених, а саме: S. Bell & F. Huebler (визначення й вивчення кількісних показників впливу збройних конфліктів на освіту в 25 країнах світу, S. Bell & F. Huebler, 2011), L. Cervantes-Duarte & A. Fernández-Carto (вплив збройних конфліктів на заклади освіти і педагогічних працівників, L. Cervantes-Duarte & A. Fernández-Cano, 2016), G. Giordano (вивчення історичного досвіду трансформації системи шкільної освіти США в умовах Другої світової війни (G. Giordano, 2004), холодної війни (A. Hartman, 2011), P. Justino, L. Marinella & S. Paola (довго- й короткострокові результати впливу війни на освіту, P. Justino, L. Marinella & S. Paola, 2014), M.N. Agbor, M.A. Etta & H.M. Etonde, (вплив збройного конфлікту на викладання й учіння, M.N. Agbor, M.A. Etta & H.M. Etonde, 2022) та ін.

Зарубіжні вчені вказують на значний негативний вплив війни, збройних конфліктів на розвиток і функціонування системи освіти загалом, системи загальної середньої освіти зокрема (наприклад, S. Bell & F. Huebler, 2011). Однак у цих наукових публікаціях можна також виділити приклади посилення уваги органів влади до якості повної загальної середньої освіти, до реформування її змісту (G. Giordano, 2004; A. Hartman, 2011), зумовлені потребами держави і суспільства, спричиненими війною.

Різні аспекти оновлення змісту освіти, проектування кількісних і якісних змін у змісті повної загальної середньої освіти розглядаються в наукових працях Л. Березівської, Н. Бібік, В. Бондаря, В. Ільченко, В. Кизенка, О. Ляшенка, В. Редька, О. Савченко, О. Сухомлинської, О. Топузова та інших українських учених.

Чинники впливу на розвиток змісту повної загальної середньої освіти виокремлено в наукових публікаціях Л. Березівської, Л. Бондар, В. Ільченко, Г. Кільової, Т. Коршевнюк, В. Кушніра, О. Прохоренка, Д. Пузікова, О. Топузова та ін. Основні групи чинників розвитку змісту загальної середньої освіти (науково-технічні, економічні, соціокультурні, управлінсько-політичні, міжнародні) обгрунтовано й описано в науковій публікації О. Топузова і Д. Пузікова (O. Topuzov & D. Puzikov, 2018).

Прогнозні сценарії розвитку системи загальної середньої освіти України (оптимістичний, реалістичний з позитивними профільними показниками, реалістичний з позитивними фоновими показниками, песимістичний розглянуто в публікації Д. Пузікова (Д. Пузіков, 2018).

У наукових публікаціях вітчизняних учених, проаналізованих автором, не виокремлені чинники впливу на проектування змісту повної загальної середньої освіти в умовах війни, не презентовані прогнозні сценарії його розвитку, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є визначення та опис основних груп чинників впливу на проектування змісту повної загальної середньої освіти, розроблення прогнозних сценаріїв розвитку цього змісту⁷ в умовах російсько-української війни.

Основні методи дослідження. Головна методологічна ідея статті - це обґрунтування доцільності оновлення змісту повної загальної середньої освіти відповідно до освітніх запитів нашої держави і суспільства, зумовлених війною. Засобом цього оновлення стане педагогічне проєктування.

Дослідження здійснювалося на методологічних засадах системного та комплексного підходів. Для виокремлення чинників впливу на проєктування змісту повної загальної середньої освіти в умовах російсько-української війни використано метод аналізу наукових літературних джерел. Для формулювання власних наукових положень і висновків дослідження використовувалися теоретичні методи наукового дослідження (структурно-генетичний аналіз, синтез, теоретичне узагальнення).

Для розроблення прогнозних сценаріїв розвитку змісту повної загальної середньої освіти в умовах війни використано інструментарій освітньо-педагогічної прогностики, метод прогнозних сценаріїв.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабна російсько-українська, війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року докорінно змінила життя нашої держави і суспільства. Для України сповна актуалізувалися багатовікові ризики й небезпеки, породжені географічною близькістю агресивних і аморальних москвитів, які прагнуть відродити найгірші практики середньовіччя у XXI ст. Для збереження свого суверенітету й територіальної цілісності, визволення поневоленої України мусить перемогти й переможе в цій війні. Однак а ні військова поразка, а ні зміна керівництва, а ні демілітаризація росії не можуть гарантувати Україні мирного життя, допоки переважна більшість москвитів є носіями агресивної імперської ідеології, якою проголошується геноцид українців і знищення нашої держави. На жаль, це переконаливо доводить приклад нетривалої демократизації росії у 90-тих роках минулого століття. Тому, якщо Україна хоче миру, вона мусить готуватися до тривалого й важкого протистояння з агресором, яке відбуватиметься не лише у військовій, але й в усіх інших сферах суспільного життя і держаного будівництва. Запорукою перемоги України в цьому протистоянні, яке може тривати десятиліття й навіть сотні років, є як подальша розбудова беззатних Збройних Сил, так і збереження духовного єднання нашого суспільства, української культури, створення конкурентоздатної високотехнологічної економіки, адаптованої до воєнних умов, розвиток науки, освіти, мистецтва.

Ключову роль у реалізації цих завдань має відігравати вітчизняна система освіти, зокрема повна загальна середня освіта, що виховує патріотизм, формує громадянськість, закладає основи життєвого й професійного самовизначення особистості, забезпечує становлення і розвиток її ключових компетентностей, готує людину до захисту Батьківщини. Досягнення цілей повної загальної середньої освіти забезпечується добром її змісту, який виконує «системотвірну функцію» стосовно «вибору форм організації», «проєктування структури» освітнього процесу (В. Бондар, 2017, с. 44). Отже, якщо ми наголошуємо на важливості результатів цього рівня освіти для забезпечення економічної і військової сили України, нашої перемоги над агресором, то в її змісті доцільно закладати нові складники, змінювати його структуру задля повнішого врахування в ньому освітніх запитів держави і суспільства, спричинених війною. Тим більше, що процес розвитку, оновлення змісту повної загальної середньої освіти є перманентним, що створює як можливості, так і породжує певні організаційні й методичні питання.

Війна поклала край суперечкам, які точилися між науковцями, представниками центральних і місцевих органів управління освітою й освітянами стосовно цілей і пріоритетних напрямів розвитку, реформування змісту вітчизняної повної загальної середньої освіти. Головна мета її реформування освіти в умовах війни - це забезпечення його відповідності «актуальним і перспективним потребам суспільства» (О. Савченко, 2021), що пов'язані зі збереженням суверенітету і територіальної цілісності України, повною й остаточною перемогою над російським агресором, розвитком української культури, науки, економіки, Збройних Сил, потребами європейської та євроатлантичної інтеграції.

Доцільно виокремити й проаналізувати основні групи чинників, які становитимуть прогностичне тло розвитку змісту повної загальної середньої освіти в умовах російсько-української

війни. У науково-педагогічній літературі виокремлено науково-технічні, економічні, соціокультурні, управлінсько-політичні, міжнародні чинники розвитку *змісту* загальної середньої освіти (О. Топузов, Д. Пузіков, 2018). Війна, розв'язана росією проти України, змушує доповнити цей перелік військово-патріотичними, військово-технічними і технологічними, освітньо-громадськими чинниками. Розглянемо їх детальніше.

До *управлінсько-політичних чинників* належать державна освітня політика і пов'язана з нею нормативно-правова база, серед якої, насамперед, доцільно виділити директивні документи, що затверджуються з метою встановлення державних вимог до змісту повної загальної середньої освіти. До таких документів належать державні стандарти цього рівня освіти (початкової, базової середньої, профільної середньої освіти), відповідні типові освітні програми, модульні навчальні програми предметів (інтегрованих курсів). Можна вести мову про модернізацію змісту повної загальної середньої освіти в цілому (виділення та імплементацію нових ключових компетентностей і наскрізних умінь, потреба в яких породжена війною, наприклад, компетентності захисника України); про внесення окремих кількісних/якісних змін до освітніх галузей (коригування/імплементацію нових загальних результатів навчання, деталізацію їх у конкретних результатах навчання та орієнтирах для оцінювання), розроблення нових інтегрованих (спеціальних) курсів; про оновлення змісту навчальних предметів, курсів/інтегрованих курсів (перегляду відповідних навчальних (модельних навчальних) програм); про внесення змін до розділів (тем) навчальних предметів/курсів, інтегрованих курсів. Останні рішення державних органів управління освітою свідчать про посилення їхньої уваги до оновлення змісту повної загальної середньої освіти. Наприклад, про зростання значущості громадянської та історичної освітньої галузі, «принципову важливість історії України під час війни» (С. Шаралет). Можна прогнозувати, що найближчим часом постане питання реструктурування й виокремлення нових громадянських та соціальних компетентностей здобувачів повної загальної середньої освіти, що посилюватимуть здатність особистості успішно протидіяти викликам війни (зокрема збройній агресії московитів у довгостроковій перспективі), долучатися до євроінтеграційних процесів. На часі реформування змісту освітньої галузі фізичної культури, реалізація якої повинна якісно краще забезпечувати збереження здоров'я і фізичний розвиток учнівства, повніше сприяти допризовній підготовці юнаків.

Необхідно зауважити, що міра впливу управлінсько-правових чинників на пряму залежатиме від можливостей належного фінансування державою і територіальними громадами в умовах війни як розвитку вітчизняної системи освіти загалом, так і заходів з проєктування і впровадження оновленого змісту повної загальної освіти зокрема.

Освітньо-громадські чинники пов'язано з ініціативами освітян і науковців, результатами освітнього партнерства закладів загальної середньої освіти (Топузов, 2021), що втілюватимуться в проєктах оновлення варіативного складника змісту повної загальної середньої освіти. Законодавче закріплення принципів автономії школи, академічної свободи вчителів дає підстави сподіватися, що українські педагогічні працівники не залишатимуться осторонь проблеми оновлення змісту повної загальної середньої освіти відповідно до запитів держави і суспільства, породжених війною. Українські вчителі можуть відіграти величезну позитивну роль у проєктуванні варіативного складника цього змісту, якщо вони ініціюватимуть і братимуть активну участь у створенні відповідних інтегрованих і спеціальних курсів, процесах їх експериментальної апробації і впровадження, долучатимуться до створення методичного й організаційно-методичного забезпечення таких розробок.

Значення *науково-технічних чинників* важко переоцінити. Наука є провідним фактором суспільного поступу, загалом, і розвитку освіти, зокрема. Війна ще раз переконливо продемонструвала значення результатів вітчизняних прикладних і фундаментальних наукових досліджень для забезпечення обороноздатності й економічного розвитку України, конкурентоздатності вітчизняного виробництва. Постають завдання збереження й відродження вітчизняних наукових шкіл (наприклад, інженерної), пошуку й підготовки майбутніх науковців тощо. Основа для успішного виконання цих завдань закладається в освітньому процесі закладів системи загальної середньої освіти України.

Технологічні чинники пов'язані з сучасними технологіями (інформаційно-комунікаційними, космічними, транспортними, виробничими, військовими, медичними, соціальними тощо), створеними в економічно розвинених країнах світу. Технологічність виробництва є ознакою розвиненості економіки країни. Тому здатність створювати й поширювати технології - це одна з найважливіших ознак статусності та конкурентоспроможності держави на світовій арені. Війна суттєво посилила потребу України в найсучасніших технологіях, а головне - у фахівцях, підготовлених до застосування цих розробок, спроможних удосконалювати їх, готувати собі зміну. Підготовка таких фахівців розпочинається в закладах загальної середньої освіти, а для представників деяких професій - може успішно здійснюватися в них. Однак постає питання розширення мережі, змістового наповнення профільної середньої освіти професійного спрямування (особливо в школах у великих містах). Сьогоднішні випускники вже завтра здійснюватимуть свій життєвий і професійний вибір, вийдуть на ринок праці, стануть до лав Збройних Сил України. Оволодіння здобувачем/здобувачкою повної загальної середньої освіти певною робітничою професією — це запорука зростання його(її) конкурентоспроможності на ринку праці, суттєва допомога у визначенні та оволодінні солдатами строкової служби певною військовою спеціальністю. Таким чином, виникає питання оптимізації, наближення до вимог реального життя змісту профільної середньої освіти, можливим вирішенням якого може стати надання йому профільно-професійної спрямованості (поєднання здобуття юнацтвом профільної середньої освіти зі здобуттям певної робітничої професії, необхідної на ринку праці, пов'язаної з певною військовою спеціальністю).

Зростання значення *військово-технічних чинників* породжено війною. Йдеться про державні й суспільні потреби, запити Збройних Сил України, які стосуються як допризовної військової підготовки юнаків, так і ширше, рівня сформованості їхніх компетентностей у галузі природничих наук, техніки і технологій, національно-патріотичної і військово-патріотичної вихованості вчорашніх випускників закладів загальної середньої освіти України. Сучасні військові технології, нагальна необхідність в оволодінні західною військовою технікою висувають суттєві вимоги до рівня сформованості ключових компетентностей солдат-призовників і контрактників, основи яких закладаються в процесі здобуття повної загальної середньої освіти (здатності спілкуватися іноземними мовами, математичної, інформаційно-комунікаційної, компетентностей у галузі природничих наук, техніки і технологій тощо). Отже, виникає потреба в переосмисленні й перегляді державних вимог до структури й компонентного складу цих компетентностей, внесенні змін до відповідних директивних документів, створенні необхідних навчальних і методичних матеріалів, розробленні сучасного організаційно-методичного забезпечення. І надзвичайно важливо, щоб до виконання цих завдань долучалися військові фахівці.

Економічні чинники пов'язані, насамперед, із необхідністю адаптувати економіку України до умов війни, до можливого довготривалого протистояння з російським агресором, а також їх породжують очікування й перспективи європейської інтеграції України, необхідність відбудови конкурентоспроможної економіки нашої Батьківщини, яка матиме сучасну промисловість, широкі можливості для підприємницької діяльності. Реалізація цих завдань зумовлює посилений інтерес держави і суспільства до забезпечення економічної і фінансової грамотності, розвитку інноваційності й підприємливості випускників шкіл, внесення відповідних корективів до змісту повної загальної середньої освіти.

Соціокультурні чинники зумовлені суттєвим посиленням інтересу населення України (зокрема нашого учнівства) до рідної української мови, культури та мистецтва, історії України, їх значенням для становлення національної ідентичності в малолітніх і неповнолітніх громадян України в умовах російської агресії. Цей інтерес зумовлює доцільність посилення українознавчої спрямованості змісту повної загальної середньої освіти, освітніх галузей і навчальних предметів (інтегрованих курсів).

Військово-патріотичні чинники породжені прагненням нашого народу боронити свою свободу, незалежність і територіальну цілісність України, перемогти російських агресорів, необхідністю належної підготовки її громадян до здійснення збройного і мирного опору загарбникам.

Вплив військово-патріотичних чинників також позначатиметься на змісті повної загальної середньої освіти в цілому, усіх освітніх галузях і навчальних предметах (інтегрованих курсах). Одним із доцільних способів відображення цього впливу є конструювання компетентності захисника України, розподіл та імплементація її складників за рівнями повної загальної середньої освіти та освітніми галузями.

Міжнародні чинники є досить різноплановими, вони пов'язані, насамперед, з участю українських освітян і науковців у міжнародному освітньому співробітництві. До цих чинників належить фінансування педагогічних досліджень, обмін освітнім досвідом і розробками, стажування освітян і науковців, академічна мобільність тощо. Війна посилила процеси міжнародної співпраці українських освітян, увагу до них з боку світової та європейської освітньої громадськості. Десятки тисяч учителів і науковців, сотні тисяч учнів тимчасово перебувають у європейських та інших країнах світу як біженці, отримують досвід навчання в зарубіжних школах, можуть особисто ознайомитися із зарубіжним шкільництвом, спостерігати за роботою іноземних учителів. Безумовно, що найініціативніші й найдопитливіші освітяни й науковці вивесуть із цих випробувань безцінний досвід, який, серед іншого, стосуватиметься змісту освіти і навчання. Цей досвід може стати підґрунтям для їхніх методичних розробок і освітніх ініціатив, що стосуватимуться оновлення змісту повної загальної середньої освіти. Принципово важливим є аналіз та врахування освітнього досвіду країн (Ізраїль, Південна Корея тощо), які тривалий час успішно відстоюють своє існування, суверенітет і територіальну цілісність у військовому (а також політичному, економічному, культурному, ідеологічному тощо) протистоянні з іншими країнами.

Означені чинники впливатимуть на запити української держави, суспільства й окремих громадян до змісту повної загальної середньої освіти в умовах російсько-української війни. Однак зауважимо, що вплив цих чинників на вітчизняну систему освіти загалом, зміст повної загальної середньої освіти зокрема не здійснюватиметься автоматично. Урахування і втілення цього впливу вимагатиме свідомої й цілеспрямованої діяльності суб'єктів, які в межах своїх повноважень можуть змінювати цей зміст, ініціювати та обговорювати ці зміни (насамперед, ідеться про державні органи управління освітою, органи місцевого самоврядування, наукові установи, заклади загальної середньої освіти, учителів, громадські організації освітньої спрямованості та ін.).

Результати застосування методу прогностичних сценаріїв дають підстави виділити три можливих варіанти (сценарії) розвитку змісту загальної середньої освіти в умовах війни, а саме: песимістичний, реалістичний, оптимістичний. Реалізація певного сценарію залежатиме від кількісних і якісних показників впливу цих чинників на процес проектування змісту повної загальної середньої освіти, взаємодії між ними.

Песимістичний сценарій є, за своєю суттю, неприйнятний. Цей сценарій передбачатиме, що російсько-українська війна не вплине на розвиток змісту вітчизняної повної загальної середньої освіти, або цей вплив буде занадто повільним і несуттєвим, або навіть негативним (можливе згорання вже закладених змін, пов'язаних із запровадженням Нової української школи через зменшення фінансування). Необхідні політичні й управлінські рішення не будуть ухвалені (органи державної влади займатимуться важливішими військовими, економічними й гуманітарними проблемами). Не справляться очікування щодо самоорганізації наукової й освітнянської спільнот, вони не ініціюватимуть оновлення вказаного змісту. Війна з росією може затягуватися, переходити в позиційну фазу, і московитські нелюди продовжуватимуть руйнування інфраструктури України (у т.ч. освітньої) ракетними обстрілами. Фінансування освіти може обмежуватися через необхідність збільшення військових витратків і зменшення бюджетних надходжень унаслідок руйнування агресорами української економіки. Міжнародне освітнє співробітництво у сфері освіти спрямовуватиметься на реалізацію інших, більш нагальних завдань.

Реалістичний сценарій передбачатиме реалізацію лише окремих, найважливіших у воєнних умовах напрямів оновлення змісту повної загальної середньої освіти, наприклад, пов'язаних із посиленням його українознавчої спрямованості, військово-патріотичним вихованням, допризовною військовою підготовкою, наданням першої медичної допомоги тощо. Політичні й управлінські рі-

шення стосуватимуться саме цих складників повної загальної середньої освіти. Діяльність наукової і освітянської спільноти, спрямована на оновлення змісту повної загальної середньої освіти може мати несистемний характер, однак ініціативи освітян, що стосуватимуться окремих проблемних питань і методичних розроблень стануть успішними. Міжнародне співробітництво у сфері повної загальної середньої освіти не стосуватиметься розв'язання саме цієї проблеми, але його окремі прикладні результати матимуть позитивне значення для цього процесу, будуть упроваджені.

Оптимістичний сценарій. Зміст повної загальної середньої освіти буде оновлено, але цей процес здійснюватиметься поступово, упродовж кількох років. Україна витрає війну впродовж поточного 2022 року, відновить свою територіальну цілісність, але військово-політичне та економічне протистояння з російським агресором (можливо, у формі «холодної» війни) зберігатиметься. Протистояння переходиме в довготривалу фазу (за зразком арабо-ізраїльського конфлікту, конфлікту між Північною Кореєю та Південною Кореєю). Це спонукатиме керівництво України ухвалити комплекс політичних і управлінських рішень, спрямованих на подальше посилення обороноздатності нашої держави, забезпечення ефективності й конкурентоспроможності вітчизняної економіки на європейському й світовому ринках, розвиток науки, освіти, культури. Ці рішення, серед іншого, стосуватимуться оновлення змісту повної загальної середньої освіти, приведення його у відповідність до актуальних і перспективних запитів держави і суспільства, пов'язаних із розвитком нашої держави, протидією російській агресії. Наукова й освітянська спільнота підтримають ці рішення відповідними науковими й методичними розробками, які забезпечуватимуть реалізацію автономії закладів загальної середньої освіти, академічної свободи педагогічних працівників. Держава й територіальні громади зможуть профінансувати необхідну наукову, дослідно-експериментальну й методичну роботу. Заходи міжнародного співробітництва дадуть змогу вивчити й урахувати необхідний міжнародний освітній досвід (насамперед, ізраїльський та південнокорейський), залучити міжнародних експертів.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Повномасштабна агресія росії, спричинена нею російсько-українська війна ставлять перед нашою державою низку важливих військових, економічних, науково-технічних, культурно-ідеологічних та інших завдань. Одним із механізмів, необхідних для успішної реалізації цих завдань, є освітній, що забезпечує підготовку громадян України до їх виконання, формування у здобувачів необхідних ключових і професійних компетентностей та умінь. Однак вітчизняну систему освіти ще необхідно спрямувати на виконання цих завдань, забезпечити раціональний розподіл їх між рівнями освіти, передбачити можливість координації між ними.

Оновлення змісту повної загальної середньої освіти є однією з ключових проблем забезпечення відповідності цього рівня освіти державним запитам і суспільним потребам, породженим війною. До основних груп чинників впливу на оновлення змісту повної загальної середньої освіти в умовах російсько-української війни доцільно віднести управлінсько-політичні, освітньо-громадські, науково-технічні, технологічні, військово-технічні, економічні, соціокультурні, військово-патріотичні, міжнародні. Їх вплив має відбитися у внесенні змін на всіх ієрархічних рівнях організації змісту повної загальної середньої освіти (у цілісний зміст освіти, відображений у системі ключових компетентностей і наскрізних умінь, що розвиваються в її здобувачів), в освітній галузі, навчальні предмети/інтегровані курси, розділи і теми навчальних предметів). Змістовим наповненням цих змін можуть стати нові компетентності (наприклад, захисника України) і наскрізні вміння, оновлені очікувані результати навчання й орієнтири для їх оцінювання, нові інтегровані курси тощо.

Застосування методології освітньо-педагогічного прогнозування дало змогу визначити й описати кілька прогностичних сценаріїв розвитку змісту вітчизняної повної загальної середньої освіти, а саме: песимістичний, реалістичний, оптимістичний. Реалізація кожного з них залежить від кількісних та якісних характеристик, поєднання впливу цих чинників. Оптимістичний сценарій передбачає швидке (упродовж 2-3 років) системне оновлення змісту повної загальної середньої освіти відповідно актуальних і перспективних потреб нашої держави і суспільства,

зумовлених російсько-українською війною, необхідністю швидкого військового, економічного, наукового, освітнього розвитку України.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною апробацією і впровадженням змісту повної загальної середньої освіти, який відповідатиме актуальним і майбутнім потребам нашої держави і суспільства, що породжені умовами війни, розв'язаної російськими агресорами, необхідністю подальшого військового, економічного, культурного розвитку України,

Використані джерела

- Бондар, В.І. (2005). *Дидактика*. Київ: Либідь.
- Кизенко, В.І. (2018). *Варіативний компонент змісту освіти в основній і старшій школі: теорія і практика: монографія*. Київ: Видавничий Дім «Слово».
- Пузіков, Д.О. (2018). Prognostic model of the Ukraine system of general secondary education development: forecasting scenarios of the development. *Український педагогічний журнал*, 4 (16), 45-53. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2018-4-45-53>.
- Редько, В.Г. (2017). *Конструювання змісту підручників з іноземних мов: теорія і практика: монографія*. Київ: Педагогічна думка.
- Савченко, О.Я. (2013). *Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид.* Київ: Грамота.
- Савченко, О.Я. (2021). Зміст загальної середньої освіти. *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком-Інтер.
- Топузов, О.М. (2021). *Освітнє партнерство в системі загальної середньої освіти: теорія і методологія: монографія*. Київ: Інститут педагогіки: Педагогічна думка.
- Bell, S., and Huebler, F. (2011). *The quantitative impact of conflict on education, UIS technical paper, no. 7*, UNESCO-UIS, Montreal, from <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002145/214576e.pdf>.
- Cervantes-Duarte, L., and Fernandez-Cano, A. (2016). Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review. *Revista Electronica Educaree* (Educare Electronic Journal), 20(3), 1-24. <http://dx.doi.org/10.15359/ree.20-3.12>.
- Giordano, G. (2004). *Wartime Schools: How World War II Changed American Education*. New York: Peter Lang.
- Hartman, A. (2011). *Education and the Cold War: The Battle for the American School*. New York: Palgrave Macmillan.
- Justino, P., Marinella L., and Paola S. (2014). Short- and Long-Term Impact of Violence on Education: The Case of Timor Leste. *The World Bank Economic Review* 28(2): 320-53. <https://doi.org/10.1093/wber/lht007/>
- Agbor, M. N., Etta, M. A., and Etonde, H. M. (2022). Effects of armed conflicts on teaching and learning: Perspectives of secondary school teachers in Cameroon. *Journal of Education*, 88. doi: <http://dx.doi.org/10.17159/2520-9868/186a09>.
- Топузов, О., and Пузіков, Д. (2018). Development of content of general secondary education: analysis of forecast background. *Education: Modern Discourses*, 1(1), 142-150. <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2018-1-13>.

References

- Bondar, V.I. (2005). *Dydaktyka*. Kyiv: Lybidj. (in Ukrainian).
- Kyzenko, V.I. (2018). *Variatyvnyj komponent zmistu osvity v osnovnij i starsij skoli: teorija i praktyka: monohrafija*. Kyiv: Vydavnycij Dim «Slovo». (in Ukrainian).
- Redko, V.H. (2017). Konstruiuvannia zmistu pidruchnykiv z inozemnykh mov: teoriia i praktyka: monohrafija. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Savchenko, O. Ja. (2021). Zmist zahal'noji seredn'oji osvity. *Entsyklopediia osvity*. Kyiv: Yurinkom-Inter. (in Ukrainian).
- Savchenko, O. Ja. (2013). *Dydaktyka pochatkovoji osvity: pidruch. dlja vyssh. navch. zakl (2nd ed.)*. Kyiv: Ghramota. (in Ukrainian).
- Puzikov, D. (2018). Prognostic model of the Ukraine system of general secondary education development: forecasting scenarios of the development. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 4 (16), 45-53. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2018-4-45-53>.
- Топузов, О. (2021). Osvitnje partnerstvo v systemi zahal'noji seredn'oji osvity: teoriia i metodolohija: monohrafija. Kyiv: Instytut pedahohiky: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).

- Bell, S., and Huebler, F. (2011). *The quantitative impact of conflict on education*, UIS technical paper, no. 7, UNESCO UIS, Montreal, from <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002145/214576e.pdf>.
- Cervantes-Duarte, L., and Fernández-Cario, A. (2016). Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review. *Revista Electrónica Educaree* (Educare Electronic Journal), 20(3), 1-24. <http://dx.doi.org/10.15359/ree.20-3.12>.
- Giordano, G. (2004). *Wartime Schools: How World War II Changed American Education*. New York: Peter Lang.
- Hartman, A. (2011). *Education and the Cold War: The Battle for the American School*. New York: Palgrave Macmillan.
- Justino, P., Marinella L., and Paola S. (2014). Short- and Long-Term Impact of Violence on Education: The Case of Timor Leste. *The World Bank Economic Review* 28(2): 320-53. <https://doi.org/10.1093/wber/lht007/>
- Agbor, M. N., Etta, M. A., and Etonde, H. M. (2022). Effects of armed conflicts on teaching and learning: Perspectives of secondary school teachers in Cameroon. *Journal of Education*, 88. doi: <http://dx.doi.org/10.17159/2520-9868/186a09>,
- Topuzov, O., and Puzikov, D. (2018). Development of content of general secondary education: analysis of forecast background. *Education: Modern Discourses*, 1(1), 142-150. <https://doi.org/10.32405/2617-3107-2018-1-13>.

Dmytro Puzikov, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the Innovations and Education Development Strategies Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine

Research interests: educational and pedagogical forecasting, forecasting the content of complete general secondary education, competency-based approach in education, educational innovations, innovative development of general secondary education, methods of teaching social sciences

FACTORS INFLUENCING THE DESIGN OF THE CONTENT OF COMPLETE GENERAL SECONDARY EDUCATION AND FORECASTING SCENARIOS FOR ITS DEVELOPMENT IN WARTIME

The article considers the prospects for the development of the content of domestic complete general secondary education in wartime. The author substantiates the need for certain quantitative and qualitative changes in this content, which will meet the current and future demands of the state and society due to the war, prospects for long-term military-political, economic and cultural resistance to Russian aggression, the need for the Ukrainian economy, science, culture, European integration processes and Euro-Atlantic cooperation of Ukraine. The main groups of factors influencing the design of the content of complete general secondary education in wartime are identified and described, namely: administrative-political, scientific-technical, technological, military-technical, economic, socio-cultural, military-patriotic, educational, public, international. On this basis, the author points out the expediency of certain changes in the content of complete general secondary education, which actualize the process of designing it in wartime.

Forecasting scenarios of the general secondary education content development in wartime (pessimistic, realistic, optimistic) are presented, which take into account possible configurations of quantitative and qualitative parameters of factors influencing the process of designing this content. The optimistic scenario envisages rapid (within 2-3 years) systematic updating of the content of complete general secondary education in accordance with the current and future needs of our state and society due to the Russian-Ukrainian war, the need for rapid military, economic, scientific and educational development of Ukraine. Implementation of this scenario will be possible if: the necessary political and administrative decisions will be made, the relevant policy documents will be adopted; the design, experimental testing and implementation of updated content will be funded; the scientific and educational community, the public will be actively involved in updating the content, put forward educational initiatives, discuss draft decisions, propose methodological developments; international experience will be analysed and taken into account, international educational resources will be involved, and international educational cooperation on this issue will be implemented.

Keywords: development of educational content; factors influencing the design of educational content; scenarios of the educational content development; complete general secondary education; Russian-Ukrainian war.